

УДК 008

Ігор Шистеров

**«СВОЕ ТА ЧУЖЕ» В ЛІНГВІСТИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ
СЛОВ'ЯН НА ПОЗНАЧЕННЯ ЧАСТИН МОВИ**

Порівняльне дослідження розвитку лінгвістичної термінології на позначення частин мови у слов'янських мовах.

Ключові слова: частина мови, термінологія, слов'янські мови, компаративістика.

Шистеров И.

**«СВОЕ И ЧУЖОЕ» В ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ
ТЕРМИНОЛОГИИ СЛАВЯН НА ОБОЗНАЧЕНИЕ
ЧАСТЕЙ РЕЧИ**

Сравнительный анализ развития лингвистической терминологии для наименования частей речи в славянских языках.

Ключевые слова: часть речи, терминология, славянские языки, компаративистика.

Shysterov I.

**«OWN AND COMMON» IN LINGUISTIC TERMINOLOGY
FOR THE NAME OF PARTS OF SPEECH
IN THE SLAVIC LANGUAGES**

Comparative analysis of the development of linguistic terminology for the name of parts of speech in the Slavic languages.

Key words: parts of speech, terminology, Slavic languages, comparative.

Аналіз здобутків дослідників, котрі присвятили свої роботи розгляду граматики української мови, дозволяє стверджувати, що коріння осмислення й вивчення мови та поступового формування українського мовознавства сягають у XVI століття. Протягом наступних чотирьох століть мовознавство на українських землях розвивалося під впливом живої народної української мови та суспільно-політичних реалій, що безпосередньо впливали на всі галузі

науки та культури тієї доби. Остаточо українське мовознавство як наука сформувалося у ХХ столітті. Спробуємо простежити шлях поступового становлення української лінгвістичної термінології, котра певним чином відтворює картину цього процесу, але водночас демонструє галерею особистостей, які своєю участю, докладаючи значних зусиль, намагалися зробити вагомий внесок у створення самобутнього, з одного боку, але й пов'язаного з іншими слов'янськими мовами, з другого, термінологічного фундаменту для майбутніх генерацій мовознавців.

Цілком зрозуміло, що з розвитком мовознавчих дисциплін, створенням граматики і словників виникала необхідність у становленні власної сталої лінгвістичної термінології. Загальновідомо, що в часи середньовіччя прикладом для слов'янських мовознавців слугували, безсумнівно, латинські та, насамперед, грецькі мовознавчі роботи та термінологія, що була в них використана. Так, зокрема, найчастіше терміни на позначення частин мови калькувались, а згодом автори майбутніх граматики слов'янських мов прагнули їх вдосконалити. Матеріалом для створення мовознавчої термінології слугувала згодом жива народна мова, що засвідчує сучасний стан термінологічних понять української лінгвістики. Аналіз розробок вчених XVI–XVII століття свідчать про їхній значний внесок у майбутній розвиток не лише української, мовознавчої термінології, але й усєї східнослов'янської, що яскраво ілюструють дослідження таких видатних вчених, як, перш за все, представника раннього українського просвітництва й європейського просвітника М. Смотрицького (Батько якого, герасим Смотрицький, був *ректором славетної Острозької академії, знаним письменником і поетом; це він разом з Іваном Федоровим видрукував Острозьку Біблію*. Див. детальніше: <http://incognita.day.kiev.ua/meletij-smotriczkij-publiczistvchenij-i-patriot.html> (7.05.2017)), Л. Зизанія та І. Ужевича.

Як уже ми і зазначали, традиційно в давньоукраїнських граматиках було згадано про вісім «видів/частин слова», які сьогодні називаються частинами мови: *имя, мѣстоименіе, глаголь, причастіе, нарѣчьє, предлогъ, союзъ, междометіе* (запроваджено власне М. Смотрицьким, замість греко-латинського *артикуль*). Частини мови мовознавці поділяли на відмінювані та невідмінювані, причому імена мали власні відміни, а дієслова дієвідміни. Власна термінологія використовувалась і для назв відмінків. Варто підкреслити, що термінологія, котру запропонував М. Смотрицький, досі вико-

ристовується у слов'янському мовному ареалі, у зміненому вигляді або без змін [3, с. 45–47].

При створенні термінів деякі мовознавці тяжіли до використання питомих слів народної мови, особливо цей своєрідний національний «пуризм» був характерний для другої половини XIX століття. Так, зокрема, західноукраїнський дослідник і педагог, автор української шкільної граматики «*Методична граMATика язика малоруского*» (1865 р.) П. Дячан запропонував власний погляд на термінологію частин мови в такий спосіб: *передметовникъ, мѣстоименникъ, связникъ, словокъ*. У роботі невідомого автора «*Практична граMATика нѣмецкого язика*» також вжиті власні терміни: *суцциникъ (іменник), приложникъ (прикметник), предложникъ (прийменник), прислово (прислівник), соключникъ (сполучник), числовникъ (числівник), чувственникъ (вигук), дѣслово (дієслово)* [3, с. 45–47]. Слід зазначити, що частина з них досить прозора (напр., дієслово, предложникъ, прислово, числовникъ), але інші, на нашу думку, можуть викликати деякі проблеми з трактуванням.

Слова, що виконували роль обставини, ще вчені у XVII ст. називали обставинними словами, котрі існують лише при іншому слові, наприклад, як доповнення до дієслова. Таким чином, обставинні слова стали називатися прислівником (спочатку *наречієм і придієсловником*) [1, с. 187–193].

У відомій граматиці С. Смаль-Стоцького (1893 р.), автор створює та використовує деякі особливі лінгвістичні терміни, що в більшості своїй майже не відрізняються від сучасної кодифікованої української лінгвістичної термінології: *прикметник, злучник, оклик, іменник, заіменник, числівник, прислівник, пріменник, дієслово*.

Початковим етапом розвитку чеського мовознавства можемо вважати початок XVI століття, коли писались і друкувались перші граматики старочеської мови. Протягом наступних п'яти століть чеське, як і українське, мовознавство розвивалось під впливом тих чи інших історичних подій, переживало як відродження, так і занепад. Першою структурованою працею прийнято вважати книгу, що була надрукована у 1533 році під назвою «*Grammatika česká*» або також «*Mluvnice Náměšťská*», працювало над нею три автори – Beneš Optát, Petr Gzel a Václav Philomathes. Цілком логічно, що в ті часи у Європі, безсумнівно, панували у наукових сферах латинська та грецька мови. Дана робота, а також усі наступні мовозначі праці писались латинською мовою та як зразок використовувалась саме латинська структура опису граматичних явищ. Саме тому, почина-

ючи від даної граматики ще декілька століть у колишньому чесько-словацькому мовному ареалі панувала класична термінологія. Частини мови та їхні різноманітні підгрупи чи розряди у таких працях називались не інакше ніж *verba, substantiva, adverbia temporis, numeri, loci* і так далі.

Період Відродження відзначився пануванням німецької мови при описі чеських граматик. Найзначущішою роботою тієї доби традиційно вважають граматику Йозефа Добровського (Josef Dobrovský), яку було видано у 1808 році. Для нас буде важливішим її переклад і перевидання, яке здійснив чеський мовознавець Вацлав Ганка (Václav Hanka). У ньому вперше вживається не латинська чи німецька термінологія, а власна чеська. Приблизно тоді ж (1846 рік) світ побачив напрацювання словацького автора Людовита Штура (Ludovít Štúr) під назвою *Nauka reči slovenskej*. Термінологія в цих виданнях виглядала так: а) чеська: *jméno statné, jméno přídavné, náměstka, číslo, sloveso, příslovka, předložka, spojka, vykřičník*; б) словацька: *samostatnuo meno, pridavnuo meno, všemeno, počot, sloveso, příslovka, predložka, spojka, vykrikník*. Згодом, приблизно за півстоліття, видають наступні чеські та словацькі граматики (авторів J. Gebauer і S. Czambel), де для називання прислівників використовують уже сучасну термінологію [4, с. 136–142].

При створенні української термінології з погляду словотвору відповідних лінгвістичних термінів, значну роль відігравав суфікс *-ик/-ник* у поєднанні з питомими коренями [3, с. 48]. Як свідчать зібрані матеріали у нижченаведеній таблиці, зазначений суфікс є продуктивним не лише для української мови, але і для польської, кашубської, білоруської, словенської, сербської, хорватської та частково македонської. Термінологія болгарської та російської мов ідентична завдяки дотриманню напрямку церковнослов'янської традиції.

Таблиця сучасної лінгвістичної термінології на позначення частин мови основних слов'янських мов:

	іменник	прикметник	дієслово	займенник	прийменник
Пол.	rzeczownik	przymiotnik	czasownik	zaimek	przymiarek
Чес.	podstatné jméno	Přídavné jméno	slov.eso	zájmeno	předložka
Слв.	podstatné meno	prídavné meno	slov.eso	zámeno	predložka
Слн.	samostalníška. beseda	pridevniška. beseda	glagol	zaimek	predlog

С./Х.	imenice	pridjevi	glagoli	zamjenice	prjedlozi
Бол.	съществително. име	прилагателно. име	глагол	местоимение	предлог
Рос.	имя. существительное	имя. прилагательное	глагол	местоимение	предлог
Мак.	именка	придавка	глагол	заменка	предлог
Біл.	назоўнік	прыметнік	дзеяслоў	займеннік	прыназоўнік

	числівник	частка	сполучник	вигук	прислівник
Пол.	liczebnik	partykula	spójnik	wykrzyknik	przysłówek
Чес.	číslovce	částice	spojka	citoslovce	príslovce
Слц.	číslovka	částica	spojka	citoslovce	príslovka
Слн.	števnik	členek	veznik	medmet	prislov
С./Х.	brojevi	срб. rečce, хорв. čestice	veznici	uzvici/usklici	prilozi
Бол.	числительно име	частица	сюз	междуметие	наречие
Рос.	имя числительное	частица	союз	междуметие	наречие
Мак.	бровеви	честичка	сврзник	извик	прилог
Біл.	лічэбнік	часціца	злучнік	выклічнік	прыслоўе

Кашубська термінологія: [5]

	іменник	прикметник	дієслово	займенник	прийменник
Каш.	jistnik	znankownik	czasnik	zamiono	przémionk
	числівник	частка	сполучник	вигук	прислівник
Каш.	wielnik/léczebnik	partikla	wiąznik	krziknik	przeczczasnik

Доречно згадати, що у 2005 році в м. Пряшів (Словаччина) вийшов посібник із правилами русинської мови, де автори представили термінологію на позначення частин мови в такий спосіб: [2]

	іменник	прикметник	дієслово	займенник	прийменник
Рсн.	Приназъвныкы – субстантывы	придавыкы	часослово	містоназъвныкы	Приназъвныкы – препозиціи
	числівник	частка	сполучник	вигук	прислівник
Рсн.	числовныкы	часткы	злучныкы	чутеслова	присловныкы

Звичайно, кожна із зазначених вище мов чи говорів може використовувати також класичну латинську термінологію. Так, зокрема, у сучасних чеських наукових колах і відповідних текстах можна, приблизно з однаковою частотою, можна натрапити як на чеські, так і на латинські терміни на позначення частин мови, або й інших мовних термінів.

Варто також згадати лужицько-сербські мікро-мови, де фігурують латинські терміни, хоча паралельно існують і пуристичні питомі, котрі вже здебільшого вийшли з активного вжитку.

Отже, побіжний огляд сучасної лінгвістичної термінології на позначення частин мови в усіх слов'янських мовах свідчить про те, що вона утворена, переважно, однаковим способом, тобто калькуванням із латинської назви з використанням словотворчих моделей і словотворчих афіксів як спільнослов'янського походження, так і питомих, притаманних лише одній-двом мовам тієї чи іншої мовної підгрупи.

Література:

1. Божко Ю. О. «Особливості прислівника як самостійної частини мови в сучасній українській мові. Збірник наукових праць». – К.: Лінгвістика №3 (24) II частина. – 2011.

2. Ябур В., Плішкова А. Русинський язык у зеркалі нових правил про основны і середні школы з навчанєм русинського языка – 2. – Пряшів: Русин і Народны новинкы, 2005. http://www.unipo.sk/public/media/11523/Rusinsky_jazyk_v_zrkadle.pdf (7.5.2017).

3. Яолшевич І. Становлення й кодифікація української морфологічної термінології. In: Українська мова, Київ, 2010, № 3.

4. Naše řeč, ročník 59 (1976), číslo 3.

5. UCHWAŁA NR 7/RJK/12 Z DNIA 29.06.2012 R. W SPRAWIE STOSOWANIA SŁOWNICTWA ZWIĄZANEGO Z TERMINOLOGIĄ GRAMATYCZNĄ – FLEKSJA. <http://skarbnicakaszubska.pl/uchwala-nr-7-rjk-2012/> (7.5.2017).